

Oponentský posudek k diplomové práci Bc. Mikuláše Tichého

Totální domov: Péče a sociální život v psychiatrické instituci

Vedoucí práce: Mgr. Yasar Abu Ghosh, Ph.D.

FHS UK

Vypracoval PhDr. Jaroslav Klepal (13. 06. 2014)

Neodolám tomu, abych posudek na diplomovou práci Mikuláše Tichého, kterou si již zde dovolím označit za práci v některých ohledech ojedinělou, uvedl vyjádřením jednoho z autorových informantů, který břitce charakterizoval každodenní střet a nepřesvědčivost dvou logik péče, logiky medicínské a logiky sociální politiky, ve fungování pobytového zařízení pro osoby se sníženou soběstačností, tedy v tzv. domovu se zvláštním režimem: "To je průser. Jako když postavíš k šachům dementa, tak takhle to funguje." (str. 87) A „průser“ se zdá být mnohem hlubší. Nejen z toho důvodu, že například pan Lojza, jeden z klientů domova s těžkým postižením, který, když byl postaven k šachům, se pro Tichého ukázal být nejen velice obratným hráčem, ale i užitečným učitelem šachové hry. Onen „průser“, jak Tichý velmi plasticky (tedy etnograficky) vykresluje, totiž leží v tom, že ani jedna z těchto logik nedokáže přesvědčivě vysvětlit, proč má (a vlastně i musí) pan Lojza hrát šach zrovna v tomto zařízení.

Hlavním tématem Tichého práce je organizace, fungování a život domova se zvláštním režimem „Jedlička“, ve kterém autor v roce 2010 prováděl tříměsíční zúčastněné pozorování a do kterého se vracel v následujících letech za účelem shromažďování další dat, především formou rozhovorů. Důvody, proč se antropologicky zabývat tímto zařízením, jsou pro Tichého dva. Zaprvé problematika duševního zdraví představuje rostoucí celospolečenský problém, který nám sociální antropologie umožňuje uchopit a pochopit, především s ohledem na „stigmatizaci“ duševně nemocných i lidí s postižením a s ní spojené „vyloučení ze společnosti“ (str. 8). Druhý důvod je pak teoretický. Na konkrétním empirickém případě zařízení Jedlička chce Tichý prozkoumat, nakolik je nosný klasický koncept Ervina Goffmana „totální instituce“. V tomto rámci si pak Tichý klade své výzkumné otázky, který následně organizují popis a analýzu jeho empirického materiálu: „Opravdu je domov se zvláštním režimem tak vitální institucí, jakou se

snaží prezentovat navenek, nebo zde přetrvávají některé prvky totálních institucí? Přinese nám něco aplikace teorie totální instituce ještě dnes, po mnoha reformách podobných institucí, nebo už se zde objevují zcela nové problémy a bude vhodnější teorii opustit? Popř. jaké nové prvky neladící s pojetím totální instituce se zde objevují a jaké teorie a metody by nám mohly pomoci při analýze těchto problémů?“ (str. 10)

Kapitola „Domov se zvláštním režimem“ (str. 15-50) je přesvědčivým zhuštěným popisem organizace a každodenního fungování zařízení Jedlička, který demonstruje autorovu schopnost pracovat se shromážděným etnografickým materiálem. Prostřednictvím autorova zúčastněného pozorování, deníkových zápisků a rozhovorů čtenář získává vhled do materiálního uspořádání domova, do jeho profesních a mocenských hierarchií i do opakujících se sporů a nejistot jeho zaměstnanců, které souvisí s transformací ústavní péče a s uplatňováním zákona o sociálních službách. Jako určité omezení této kapitoly se nicméně jeví to, že Tichý zde nezpracoval biografie a trajektorie uživatelů, se kterými přišel během svého výzkumu do kontaktu. I když ve svém „Úvodu“ uvádí některá etická a praktická úskalí, která jej k tomuto kroku vedla, domnívám se, že „vytěsnění“ uživatelů do „Přílohy“ je analyticky nešťastný krok, který Tichému do určité míry znemožňuje uchopit aktérství duševní poruchy (případně dalšího postižení) a její roli na legitimizaci existence zařízení.

V kapitole „Odtotalizování instituce“ (str. 51-74) Tichý konfrontuje svůj etnografický materiál z Jedličky s Goffmanovým konceptem totální instituce, a to způsobem, který lze považovat za ukázkový příklad antropologické analýzy. Z Jedličky tak vystupují její „uzavřenost a distance od širší společnosti“ (str. 73), disciplinační a diskulturační techniky nebo neodměňovaná práce; a současně se Jedlička vzpírá být totální institucí, neboť nezamezuje pohybu uživatelů za její hranice, nesankcionuje autonomní jednání nebo nestaví neprostupnou komunikační bariéru mezi zaměstnanci a uživatele. I když zde Tichý zodpovídá jednu ze svých stěžejních výzkumných otázek o analytické užitečnosti konceptu totální instituce, je škoda, že tomuto konceptu příliš „podléhá“ a rezignuje na jeho, i když částečnou, reformulaci. Mohla by být totální instituce v 21. století, spíše než o segregaci v prostoru a čase, o schopnosti být mnohem fluidní a segregaci neuplatňovat pouze na jasně definovaný prostor a čas? A jakou roli v tom mohou sehrávat fluidní

aktéři, jakými mohou být například standardy kvality péče, farmakoterapie nebo platby za pojistné úkony?

V kapitole „Péče jako služba“ (str. 75-91) se Tichý pokouší posunout za rámec konceptu totální instituce a snaží se tematizovat některé odtotalizované rysy a praktiky Jedličky, a to prostřednictvím tak odlišných myslitelů jako je Erich Fromm, Michel Foucault nebo Emanuel Lévinas. V této kapitole také krystalizuje z mého pohledu klíčové zjištění Tichého práce: problematiku na zařízení Jedlička není jeho hybridní povaha, které v sobě zadržuje některé prvky totální instituce, nýbrž to, že zařízení je součástí nenavazující, fragmentované a neoliberalizované vize „servisní péče“ (str. 75) (té můžeme rozumět jako péči o holý život), která nedokáže posunout uživatele do normalizované životní situace. Jedlička tak není nástrojem řešení problematiky péče o osoby se sníženou soběstačností, nýbrž symptomem nefunkčního systému, který se zmítá v konfliktu logiky medicíny a logiky sociální politiky a který se ve svých důsledcích spolupodílí na reprodukci snížené soběstačnosti těchto osob.

Dovolím si tvrdit, že v kapitole „Péče jako služba“ se naplno ukazuje v podstatě jediné závažnější omezení, které v Tichého práci nacházím. A to je ‚macešské‘ nakládání s medicínskou antropologií. V úvodu Tichý tvrdí, že jeho práce vychází ‚z perspektivy medicínské antropologie‘ (str. 9). Obávám se, že neexistuje nic tak obecného jako ‚perspektiva medicínské antropologie‘. Medicínská antropologie je dynamickou a heterogenní antropologickou disciplínou, které v sobě zahrnuje nejrůznější metodologické, teoretické a politické agendy. Ve formátu diplomové práce bych tedy spíše očekával úvodní diskuzi některé z agend medicínské antropologie či konkrétních relevantních prací, které se zabývají problematikou duševní poruchy, mentálního zdraví či medicínských institucí, namísto povšechného popisu, čím medicínská antropologie je (což ale v podání Tichého vyznívá značně problematičtě). I když se autor k medicínské antropologii hlásí, jeho text v podstatě se žádnou literaturou či koncepty z oboru nepracuje (například Goffmanův koncept nijak nesituuje do debaty v jejím rámci). Příznačné je, že svůj zájem o znovupromyšlení konceptu totální instituce Tichý sice podepírá prací Arthura Kleinmana, ale neuvádí, na jakou práci této autority v rámci medicínské antropologie vlastně odkazuje. Větší ‚vtažení do hry‘ medicínské antropologie bych tedy očekával především v kapitole „Péče jako služba“, kde by některé úvahy o ‚péči‘ (např.

Kleinmana, Moll nebo Ticktin) Tichému umožnily ať už vybrousit kritické ostří, či situovat jeho text do současné antropologické debaty asi přesvědčivěji, než použité primordialistické filozofické koncepce autentického bytí, tradice/modernity a mít/být. A také by mu možná pomohly problematizovat některá tvrzení, například že tělo je univerzální, ale pasivní objekt v moci moderní medicíny (viz str. 77-78).

Diplomovou práci Mikuláše Tichého považuji díky svébytnému etnografickému popisu zařízení pro osoby se sníženou soběstačností i komplexnímu analytickému využití konceptu totální instituce za práci ojedinělou a téměř vynikající. Nicméně, na základě deklarovaného, ale fakticky velmi vratkého ukotvení práce v medicínské antropologii, doporučuji tuto práci k obhajobě s návrhem hodnocení: velmi dobře (2).